

UDC 930.85 (4-12)

YU ISSN 0350-7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXVIII

Redacteur

NIKOLA TASIC

Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Secetaire

ALEKSANDAR PALAVESTRA

Membres de la Redaction

MILUTIN GARASANIN, MILKA IVIC, CEDOMIR POPOV,
ANTHONY-EMIL TACHIAOS (Thessalonique),
DIMITRIJE DJORDJEVIC (Santa Barbara), DRAGOSLAV ANTONIJEVIC,
VESELIN DJURETIC, MIODRAG STOJANOVIC

BELGRADE

1997

<http://www.balcanica.rs>

Милорад СТОЈИЋ
Археолошки институт
Београд

КЕРАМИКА ИЗ НАСЕЉА ГВОЗДЕНОГ ДОБА У УЖИЧКОМ КРАЈУ ПРИЛОГ РЕШАВАЊУ ЕТНИЧКИХ ПИТАЊА У ЦЕНТРАЛНОМ ДЕЛУ ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ

Ајсџиракџи: На основу керамике из насеља гвозденог доба у ужичком крају анализирани су етно-културне везе западног дела централне Србије са суседним областима у раздобљу прелазног периода из бронзаног у гвоздено доба и старијег гвозденог доба. Констатовано је да је област западне Србије у раздобљу од XIII-XII до краја VIII века пре н.е. сачињавала етно-културну целину са Поморављем, док се од VII века пре н.е. етно-културни развој ове области одвијао у склопу гласиначке културне групе.

У централном делу западне Србије, који је омеђен Јагодњом, Повленом, Маљеном, Овчаром, Кабларом, Јавором и Пештером регистровано је осам насеља из гвозденог доба: 1 Шенгољска градина у Расни (у доњем току Ђетиње), 2 Вранешка стијена (у доњем току Рзава), 3 Пљосна стијена у Родојињи (у доњем току Увца), 4,5,6 Гребље у Мажићима, Растовље у Челицама и Караула у Кратову (у средњем току Лима), 7,8 Велка градина у Заградинама и Строилска градина у Забрњици (у средњем току Побраћнице).¹

¹ А. Јуришић, *Шенгољска градина у Расни*, Саопштења, VIII, Београд 1979, 13-33; М. Zotović, *Arheološki i etnički problemi bronzanog i гвозденог доба западне Србије*, Београд 1985, 70, Т. XVIII/8; А. Јуришић, *Заштитна ископавања у селу Радојињи* Старинар, XI/1960, Београд, 1961, 99-111; С. Дерикоњић,

Сва ова насеља налазе се на доминантним узвисицама дуж речних долина, односно припадају градинском типу. Сондажна археолошка ископавања обављена су на локалитетима као што су: Шенгољска градина у Расни, Пљосна стијена у Радојињи, Велика градина у Заградинама и Строилска градина у Забрњици.² Културни слој на Шенгољској градини у Расни и Пљосној стијени у Радојињи износи између 0,3 и 0,8 m, на Великој градини у Заградинама између 0,2 и 0,4 m, док је на Строилској градини у Забрњици културни слој спран.³ Стратиграфија на истраживаним локалитетима је поремећена, па се из тих разлога археолошки материјал може само стилско-типолошки разврстати. Керамика са ових локалитета има истоветне стилско-типолошке одлике керамике из прототрибалског и ранотрибалског периода, односно из раздобља XIII-VII века пре н.е. у басенима Велике Мораве, Јужне Мораве и Западне Мораве, источне Србије, српског Подунавља, северозападне Бугарске и још неких области.⁴

Публикована керамика из гвозденог доба са локалитета Шенгољске градине у Расни има одлике керамике из прототрибалског I/a, c-d и ранотрибалског II/a периода.⁵ На пример, на трбуху једне посуде са овог локалитета урезан је мотив двоструке спирале који одликује позно бронзано доба (Параћин I) и најстарију прототрибалску фазу, I/a (Параћин II) - (Т. I/1).⁶ Највероватније да су из истог раздобља и поједине благобиконичне зделе, зделе благе S профилације и пехар S профилације са дугметастим украсом на горњем делу дршке.⁷ Здела са

Културна историја Пибоја, (рукопис); М. Зотовић, *Исцртавања праисторијских хумки у долини Побраћнице и џенега раној бронзаној доба у западној Србији*, Старинар, XL-XLI, 1989/1990, Београд 1991, 77-87.

² А. Јуришић, *ibid.*; М. Зотовић, *Исцртавања праисторијских хумки у долини Побраћнице и џенега раној бронзаној доба у западној Србији*, Старинар XL-XLI, 1989/1990, Београд 1991, 85; С. Дерикоњић, *Ibid.*

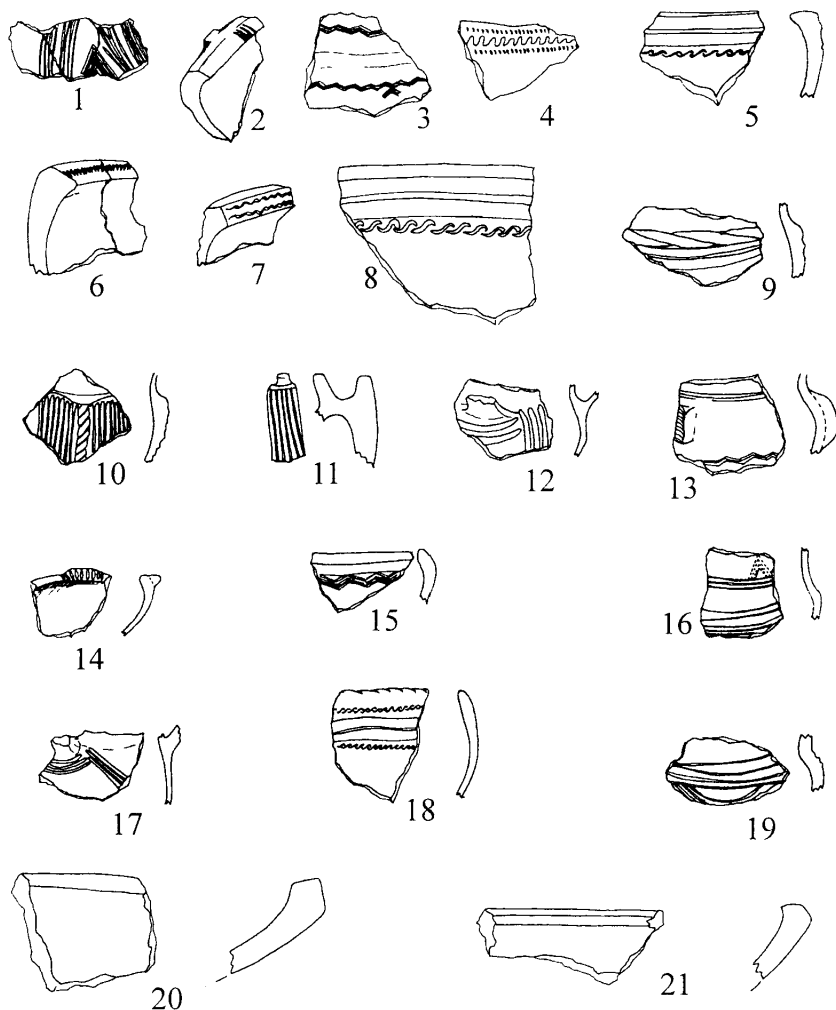
³ *Ibid.*

⁴ М. Стојић, *Гвоздено доба у басену Велике Мораве*, Београд - Светозарево, 1986, 33-55, 67-78; Исти, *Early Iron Age in the Morava valley*, уводни текст каталога изложбе *Gospodari srebra*, Београд, 1990, 90; Исти, *Le bassin de la Morava entre 1200 et 700 avant J.C., The Early Hallstatt period, (1200 - 700 B.C.) in the South Eastern Europe*, Alba Iulia, 1994; Исти, *Le bassin du Danube et la bassin de la Morava au cours des II-ème et I-er millénaires avant J.C.*

⁵ За карактеристике прототрибалске и ранотрибалске керамике: М. Стојић, *Басен Велике Мораве у гвоздено доба*, Београд - Светозарево, 1986, 31-55, 65-78

⁶ А. Јуришић, *Шенгољска градина у Расни*, Саопштења, VIII, Београд 1969, Т. VII/8

⁷ *Ibid.*, Т. II/5-7, Т. I/2, Т. IV/2.

Табла I 1-7 Расна, локалитет Шенгољска зрадина; 8 локалитет Вранешка стијена; 9-19 Радојиња, локалитет Пљосна стијена; 20 Мажићи, локалитет Гребље; 21 Челићи, локалитет Расилоље

увученим и фасетираним ободом (украшен попречним жлебовима) има малу трапезасту дршку у нивоу обода, која је карактеристична за прототрибалску фазу I/c (T.I/2).⁸ Заступљена је и керамика типа

⁸ *Ibid*, T. I/9; о керамици фазе I/c: М. Стојић, *Ibid*, 48 - 52

Калакача, која одликује најмлађу прототрибалску развојну фазу, I/d (Т. I/3).⁹ Најбројнија је керамика која има истоветне одлике као и керамика из ранотрибалске фазе II/a (Т. I/4-7).¹⁰ Увучени и фасетирани обод бројних здела украшен је линијама изведеним назубљеним инструментом или S жигосаним мотивима. И остали керамички облици украшени су карактеристичном орнаментиком.

Конична здела са локалитета Вранешка стијена која је украшена канелурама и S жигосаним мотивима има бројне аналогije у керамици из ранотрибалске фазе I II/a (Т. I/8).¹¹

Са локалитета Пљосна стијена у Радојињи потиче бројна керамика која има поуздане аналогije у керамици прототрибалског и ранотрибалског периода, I/b-d и II/a. За разлику од Шенгалске градине у Расни, где није идентификована керамика која има стилско-типолошке одлике керамике из прототрибалског периода I/b, на градини у Родојињи налажени су бројни примерци из овог раздобља, међу којима су и посуде украшене вертикалним пластичним ребрима и косим канелурама (Т. I/9-10,12).¹² И троугласта дршка са купастим завршецима на горњој страни и канелурама на спољњем делу несумњиво припада овој фази (Т. I/11).¹³ Стилско-типолошке одлике керамике прототрибалске фазе I/c, од публикованог посуђа имају две зделе, од којих једна има вертикално пластично ребро на рамену, а друга - полукружну дршку у нивоу обода (Т. I/13-14).¹⁴ Горња страна дршке на здели и део обода уз који се дршка налази украшени су попречним жлебовима. Више примерака керамике украшено је цик-цак лучним и правим линијама у комбинацији са фасетама, што је, иначе, главна стилска одлика керамике из прототрибалског периода I/d (Калакача хоризонт)-(Т. I/15-17,19).¹⁵ У релативно великом броју заступљена је

⁹ *Ibid*, Т. V/1; О керамици калакача типа: П. Медовић, *Калакача, насеље раног гвозденог доба*, Нови Сад, 1988

¹⁰ А. Јуришић, *ibid*, Т. I/3-5, Т. II/3, Т. III/1-6, Т. IV/5, Т. V/6; о карактеристикама керамика из фазе II/a, која одликује ранотрибалску развојну фазу: М. Стојић, *ibid*, 67-72.

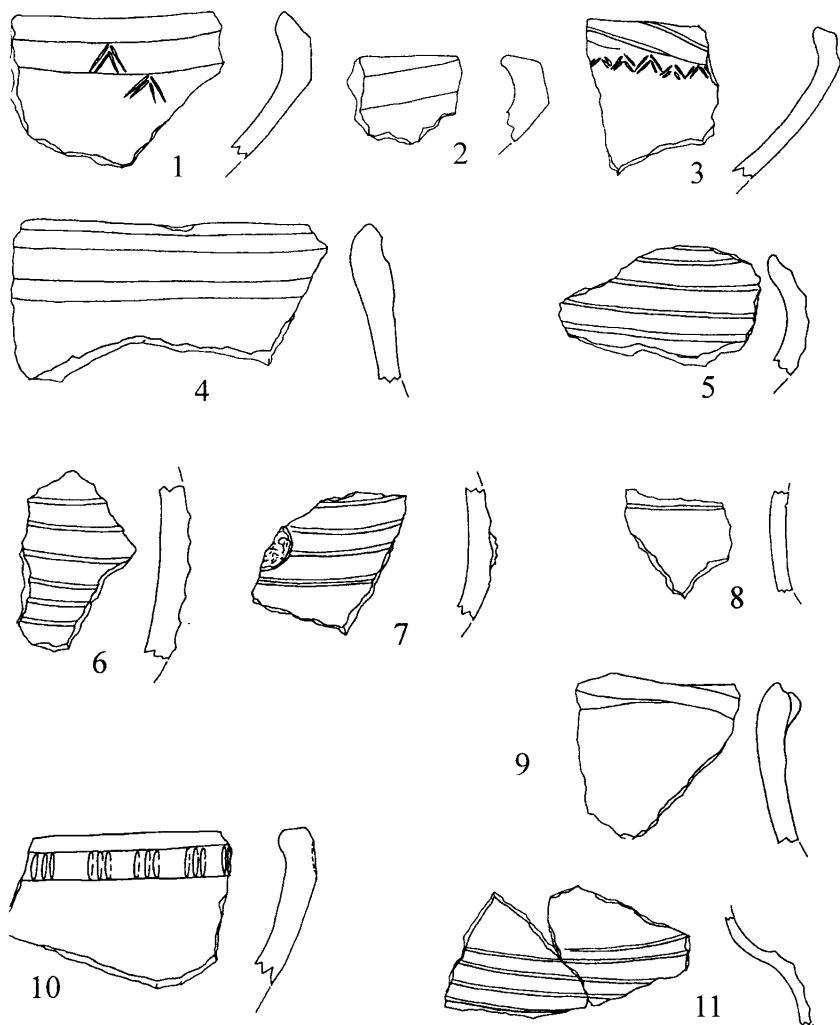
¹¹ М. Zotović, *Arheološki i etnički problemi bronzanog i gvođenog doba zapadne Srbije*, Београд 1985, Т. XVIII/8.

¹² А. Јуришић, *Защитийна ископаваня у селу Радојињи*, Старинар, XI/1960, Београд 1961, Сл. 20-24.

¹³ *Ibid*, сл. 24.

¹⁴ *Ibid*, сл. 18.

¹⁵ *Ibid*, сл. 27-28.

Табла II 1, Крајиво, локалитет Караула; 2-8 Заградина, локалитет Велика градина; 9-11 Забрњица, локалитет Сироилска градина

керамика, која је стилско-типолошки истоветна керамици из старије ранотрибалске фазе (II/a). Зделе са увученим и фасетираним или тордираним ободом и посуде типа урни, богато украшене S жигосаним мотивима, линијама изведеним зупчастим инструментом, канелурама, шрафираним геометријским мотивима и удвојеним тачкастим

удубљењима (Т.И/18).¹⁶ Једна здела из Радојиње чије су спољне ивице лучно профилисаног обода тордиране има веома блиску аналогију у примерку са локалитета Град у Превешту, локалитета који је, иначе, синоним за једну специфичну културну манифестацију у ранотрибалском периоду I I /b.¹⁷

Приликом рекогносцирања на локалитету Гребље у Мажићима и Растовље у Челицама налажена је керамика, украшена фасетирањем која је стилско-типолошки веома слична керамици последње прототрибалске (I/d) и старије ранотрибалске (II/a) фазе (Т.И/20-21).¹⁸ Са локалитета Караула у Кратову потиче керамика која је типична за прототрибалску фазу I/d (Т.II/1).¹⁹

На Великој градини у Заградама, у току археолошких ископавања, пронађена је керамика која има карактеристике керамике фаза I/b-d прототрибалског периода. Прототрибалској фази I/b, највероватније, припадају примерци благобиконичних и полулоптастих здела, крушколиких посуда (типа урни), који су украшени канеловањем (Т.II/2-8).²⁰ Посуде украшене канелурама у комбинацији са правим линијама и фасетама или оне које су украшене само правим линијама истоветне су посућу из фазе I/c прототрибалског периода (Т.II/5-8).²¹ Могућно је да неколико посуда грубље фактуре, украшених фасетама, репрезентују најмлађу прототрибалску фазу (I/d) на овом локалитету (Т.II/3).²²

Највећи део керамике са Строилске градине у Забрњици има одлике керамике из прототрибалске фазе I/b, а неколико примерака има стилска обележја фазе I/c. Фази I/b највероватније припадају велике посуде типа урни са тордираним раменом (Т.II/11) и зделе са тордираним ободом (Т.II/9), а фази I/d или I/c - једна велика посуда која је украшена

¹⁶ *Ibid.*, Sl.29-32.

¹⁷ *Ibid.*, Sl. 25 (у доњем десном углу); о керамици типа Превешт: М. Стојић, *ibid.*, 77 - 78.

¹⁸ С. Дерикоњић, *ibid.*

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ М. Зотовић, *Испираживање праисторијских хумки у долини Поблаћнице и џенеза раној бронзаној доба у зајдној Србији*, Старинар, XL-XLI, 1989/1990, Београд 1991, Sl. 8/7

²¹ *Ibid.*, Sl.8/9; С. Дерикоњић, *Ibid.*

²² *Ibid.*; М. Zotović, *ibid.*, Sl.8/1-2,5.

урезаним линијама и здела са фасетираним ободом која је украшена на рамену вертикалним жлебовима распоређеним у метопе (Т. II/10).²³

На основу керамике из ових насеља може се закључити да је развој трибалске заједнице у централном делу западне Србије прекинут на крају ранотрибалског периода (крајем VIII или на почетку VII века пре н.е.), јер ни на једном локалитету у овом крају нема керамике нити других налаза из најмлађег трибалског развојног периода (VI-IV век пре н.е.). У сливу Ибра и у басену Западне Мораве, низводно од овчарско-кабларске клисуре, дакле у суседним областима овог дела западне Србије, постоје бројни локалитети са керамиком која одликује последњи развојни период Трибала - трибалски период (VI-IV век пре н.е.).²⁴

Имајући у виду овакву ситуацију у насељима из гвозденог доба на подручју западне Србије омеђеном Јагодњом, Повленом, Маљеном, Овчаром, Кабларом, Јавором и Пештером, од почетка гвозденог доба I до краја гвозденог доба II, по М. Гарашанину, ово подручје је у наведеном раздобљу чинило етнокултурну целину са прототрибалским и ранотрибалским подручјем. До великих етнокултурних промена на овом подручју је дошло пред крај ранотрибалског периода. Наиме, на крају VIII или током VII века пре н.е, у овом делу Србије прекинут је трибалски развој. Каснији развој ове области, од VI па до IV века пре н.е. одвијао се у склопу илирског подручја.²⁵

Очигледно је да је крај ранотрибалског периода на овом подручју обележен насељавањем Илира. Могућно је, такође, да је у извесним деловима централног дела западне Србије до етничке смене дошло и раније. У овом смислу индикативна је ситуација у долини Побраћнице где су констатована само прототрибалска насеља из фаза I/b-d (приближно XI-IX век пре н.е). За новопридошлу илирску заједницу централни део западне Србије био је најистуренији према Трибалима. Зато није изненађујућа чињеница што је управо у том делу Србије

²³ М. Зотовић, *ibid.*, Sl.7/1-7; С. Дерикоњић, *ibid.*

²⁴ М. Ђукнић - Б. Јовановић, *Илирска кнежевска некропола у Ајџеници*, Чачак, 1966; Д. Срејовић, *Трибалски гробови у Љу.џацима*, Старинар, XL-XLI, 1989/1990, Београд 1991, 141- 152; М. Стојић, *Керамика из гвозденог доба рађена руком у басену западне Мораве низводно од овчарско-кабларске клисуре*, Зборник радова Народног музеја, Чачак 1992-1993, 15.

²⁵ М. Зотовић, *Археолошки и етнички проблеми бронзаног и гвозденог доба западне Србије*, Београд 1985, 124-130.

живела једна моћна илирска заједница.²⁶ Као пандан, непосредно уз ову, од недавна илирску територију, пружала се несумњиво најпросперитетнија трибалска област од краја VI до средине V века пре н.е. обележена кнежевским гробовима типа Атеница-Крушевица-Нови Пазар.²⁷ Извесно је да је овакво стање с обе стране трибалско-илирске границе, условљено међусобним неповерењем две моћне старобалканске заједнице, након насељавања некадашњег дела трибалске територије од стране Илира.

И у раздобљу највеће напетости дуж заједничке границе, током VI и у првој половини V века пре н.е, када је свака од ове две заједнице посвећивала највећу пажњу заштити границе, међусобни контакти су одржавани, што потврђује, на пример, типична трибалска керамика на новом илирском подручју (пехар из Криве Реке) или одређени типови копчи, пре свега карактеристични за Илире на трибалској територији (Нови Пазар).²⁸

Граница између Илира и Трибала у западној Србији, у раздобљу VI-V век пре н.е. протезала се дуж планина које уоквирују централни део западне Србије: Јагодња-Повлен-Маљен-Овчар-Каблар-Чемерно-Голија и планине западно од Ибра и Рашке.

У овом моменту тешко се може објаснити зашто су Трибали препустили своје најзападније територије Илирима. Атеница, Мојсиње, Крушевица, Нови Пазар и други локалитети с краја VI и прве половине V века пре н.е. доказују да трибалска моћ у најзападнијим деловима своје територије није уништена, већ да је нагло порасла непосредно након насељавања поменуте области од стране Илира.²⁹

Најбогатије гробове с обе стране заједничке границе два народа одликују, поред осталог, увезени предмети из грчког света (Грчке, јужне Италије, Етрурије) и са подручја Скита.³⁰ Све је извесније да је током

²⁶ *Ibid*, 88-100.

²⁷ Д. Срејовић - О. Вукадин, *Благо из Крушевице*, Рашка баштина 3, Краљево 1988, 12; М. Стојић, *Les tumulus triballes dans Pomoravce*, The 2 nd international symposium of funerary aecheology: Tumulary tombs of Iron age in the south - eastern Europe, Tulcea - Braila, Slobozia - Calaras, 1995. u štampi.

²⁸ Ђ. Мано-Зиси - Љ. Поповић, *Нови Пазар илирско-грчки налаз*, Београд, 1969, 35-36, Т. XXX.

²⁹ М. Стојић, *ibid*.

³⁰ М. Ђукњић - Б. Јовановић, *ibid*, 56 - 59; Ђ. Мано-Зиси - Љ. Поповић, *ibid*, 55-62; R. Vasić, *Kneževski grobovi iz Novog Pazara i Atenice*, Praistorija jugoslovenskih zemaqa, železno doba, V, Sarajevo 1987, 644-650.

VI и V века пре н.е. (вероватно и у претходним вековима) пут којим су остваривани трговачки и други контакти ових централнобалканских народа са грчким светом и другим напредним народима (Етрурцима, Скитима и другим) ишао дуж заједничке границе. Тако би се илирско ширење на тај део трибалске територије могло објаснити потребом једне заједнице дубоко у унутрашњости Балканског полуострва да изласком на најважнију комуникацију ступи у трговачке и друге контакте са цивилизованим светом. Да ти контакти заједница из најзападнијих делова басена Западне Мораве нису били само трговачки, већ и много дубљи, указују извесне промене у религиозној пракси код Трибала и код Илира у тој зони, до којих је несумњиво дошло, непосредно (преко Скита, Трачана или неких илирских заједница), или посредно под утицајем грчког света и других цивилизованих медитеранских заједница. Потврда тог утицаја су, на пример, правоугаони религиозни објекти - храмови, сложене структуре, засути земљом заједно са гробом истакнутих личности, који су пронађени у хумкама у чачанском крају (Атеници и Мрчајевцима) или, пак, налаз скарабеја у гробу у Пилатовићима.³¹ Ови архитектонски објекти у хумкама у чачанском крају имају облик инспирисан грчким храмом, попут храмова-гробова под тумулима код Скита, Трачана, Македонаца, Пеонаца и неких илирских народа, који су углавном млађи од ових у басену Западне Мораве. С обзиром на велики број предмета скитског порекла (оружје, кола, пластика) у трибалским и илирским гробовима у граничној зони два народа у западној Србији, подстицаји за промене у култури ове регије, поред оних из грчког света, могли су да стигну од Скита, директно или индиректно. Имајући у виду висок ниво културе прожет грчким утицајем, централна област западне Србије (ужички, пожешки, косјерићки, новопазарски, рашки и чачански крај) у раздобљу VI-V века пре н.е. ушла је у круг најразвијенијих варварских области у Европи, које посебно представљају такозвани кнежевски гробови типа Требениште, Дуванли, Виск и други.

Намеће се питање ком илирском народу је припадала заједница која је у VII или, вероватније, на почетку VI века пре н.е. населила

³¹ М. Ђукњић и Б. Јовановић овај објекат називају жртвеним конструкцијама; с обзиром да имитира грчки храм и има исту функцију - требало би га тако и назвати - храм; М. Ђукњић - Б. Јовановић, *ibid*, 10-12, 51-53, Т.V/11-12, XXVIII, XXXVI-XXXIX.

централни део западне Србије. Интересантно је, такође, и питање да ли су Илири освојили ово подручје или су га само населили, пошто су се претходно из њега Трибали иселили.

Етнокултурни корени заједнице која је населила централни део западне Србије, у VII или VI веку пре н.е, несумњиво су на подручју гласиначке културне групе, културе која, највероватније, одликује Аутаријате.³² Археолошка истраживања указују да је управо овај део западне Србије био водећи у оквирима гласиначке културе у радобљу VI-V век пре н.е.³³ Свакако да је првенство ове заједнице постигнуто, поред осталог, захваљујући њеној улози у заштити гласиначке (аутаријатске?) територије од источних суседа -Трибала и могућностима да ступи у везу са грчким светом преко комуникације која се одвијала кроз граничну зону два народа.³⁴ Због положаја овог дела своје територије у односу на Западну Мораву, гласиначкој популацији омогућено је било да успостави контакте и са Скитима које, иначе, потврђује археолошка грађа, јер је долина ове реке чинила почетну деоницу пута који је водио на исток према Скитима.³⁵

Најстарији налази који представљају долазак Илира на ово подручје централног дела западне Србије потичу с краја VII или, вероватније, из VI века пре н.е.³⁶ Трибалски развој у тој области прекинут је на крају старије ранотрибалске фазе, пред крај VIII или на почетку VII века пре н.е. Према томе, извесно је да је ранотрибалска заједница напустила ово подручје пре доласка Илира. Чињенице да су сва прототрибалска и ранотрибалска насеља подигнута на стратешки важним узвисицама указује да односи са суседном гласиначком популацијом нису били добри у претходном раздобљу од XIII до VII века пре н.е. до момента када су се Трибали из њега иселили. Могућно је, према томе, да су се Трибали због вековних тензија на граници према

³² В. Ћовић, *Glasinačka kultura*, Praistorija jugslovenskih zemaqa, željezno doba, V, Sarajevo 1987, 642-643.

³³ М. Зотовић, *ibid*.

³⁴ Наиме, дистрибуција импортованих предмета указује на долину Ибра као деоницу тог пута који је повезивао централни део западне Србије са медитеранским светом; М. Букнић - Б. Јовановић, *ibid*, 57.

³⁵ *Ibid*, 56 - 57.

³⁶ Најстарије присуство Илира у овој области документује некропола у Пилатовићима, највероватније из VI века пре н.е; о некрополи у Пилатовићима и њеној хронологији опширније: М. Зотовић, *ibid*, 80-100.

гласиначкој заједници повукли на исток, низводно од овчарско-кабларске клисуре, клисуре која ће остати трајна граница између два народа у Поморављу.

У случају да су поменути део западне Србије заузели баш Аутаријати, за шта има доста основа, намеће се и питање да ли се тај догађај може повезати са Страбоновим податком о покоравану Трибала од стране овог илирског народа.³⁷ Несумњиво је да се ширење Илира, односно Аутаријата на поменути део трибалске територије не може окарактерисати као покораване целог народа, који је насељавао највећи део централнобалканског простора део Подунавља и још неке области. Осим тога, све је извесније, да чак и уколико су стварно Аутаријати покорили Трибале, то се могло догодити тек пред крај IV века пре н.е. након Александровог похода на овај народ 335. године пре н.е.³⁸ Без обзира да ли су Аутаријати покорили Трибале или нису, резултати истраживања насеља у централном делу западне Србије показују да се један илирски народ, вероватно, Аутаријати након вишевековних покушаја проширио на један и то најистуренији део трибалске територије према Илирима. Претпоставка да је тај некада најзападнији део трибалске територије послужио као полазиште за евентуално „покораване“ Трибала може се одбацити бар за период VI-V века пре н.е, с обзиром на моћ трибалске заједнице у непосредном суседству, коју посебно илуструју кнежевски гробови тик уз границу са илирском заједницом типа Нови Пазар-Крушевица-Атеница, као и војнички гробови попут оних у Мрчајевцима, Љуљацима, Мојсињу и Пријеверу.³⁹ С друге стране, очигледно је да је међусобна војна конфронтација условила, добрим делом, да упараво области и једног и другог народа дуж заједничке границе буду најнапредније у раздобљу VI-V век пре н.е.⁴⁰

³⁷ Str. VII, 5, 11

³⁸ F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo 1969, 81.

³⁹ M. Stojić, Les tumulus triballes dans Pomoravlje, The 2nd international symposium of funerary archeology: *Tumularly toms of Iron age in the south-eastern Europe*, Tulcea-Braila, Slobozia-Calaras 1995, u štampi.

⁴⁰ *Ibid.*

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

На основу керамике насеља која потичу из гвозденог доба и која су, иначе, сва градинског типа, може се закључити да је централна област западне Србије чинила део прототрибалске и ранотрибалске територије у раздобљу од XIII-XII до краја VIII века пре н.е. Индикативно је да су и сва прототрибалска насеља у овом крају градинског типа, што је значајна разлика у односу на истовремена насеља из других делова прототрибалске територије, која су углавном равничарска.⁴¹ Очигледно је да су се од почетка прототрибалског периода на овом подручју испојили они фактори који условљавају подизање градинских насеља - непријатељска опасност, првенствено од неке стране етнокултурне заједнице, у овом случају од популације коју предсатвља култура веома слична оној са гласиначке висоравни. У најзападнијим насељима ове области развој је прекинут крајем прототрибалског периода, највероватније у IX веку пре н.е, а и насељима у источним деловима - током ранотрибалског периода, крајем VIII или на почетку VII века пре н.е, што указује да су Трибали своју најзападнију регију поступно препуштали надирућој популацији са запада. Од тог момента етнокултурни развој ове области одвијаће се у склопу гласиначке културне групе која, највероватније, представља Аутаријате.

Ширење носилаца гласиначке културне групе у централну област западне Србије условило је одговарајућу реакцију Трибала; у прототрибалском периоду та реакција се види у топографији насеља (градине), док је у ранотрибалском периоду кулминира подизањем одбрамбених система који су засновани на специфичном распореду градина. Могућно је да је управо овај продор Илира у део Поморавља, или, можда, наговештај неке друге непријатељске опасности, изазвао да се у свим регијама на ранотрибалској територији подигну одбрамбени системи какви су познати у Поморављу, Фрушкој гори и Тителској висоравни.⁴²

Заузимањем горњег дела слива Западне Мораве (узводно од овчарско-кабларске клисуре) Илири су изашли на најважнију и, у свим правцима разгранату централнобалканску комуникацију - Поморавље.

⁴¹ М. Стојић, *Гвоздено доба у басену Велике Мораве*, Београд - Светозарево, 1986, 27

⁴² М. Стојић, *Gradine u basenu Velike Morave, Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije*, Materijali XXII, Novi Sad, 1986, 74-78.

У VI веку у граничној зони два народа укрштала су се два пута: први, који је ову област дубоко у унутрашњости Балканског полуострва повезивао са грчким и осталим медитеранским светом (највероватније слив Ибра), и други пут - са напредним заједницама у басену Црног мора, пре свега Скитима, - а његова деоница је пролазила долином Западне Мораве.⁴³ Кроз овај део Поморавља пролазили су ћилибарски путеви из Јадрана и Јонског мора.⁴⁴ Захваљујући тим комуникацијама и, свакако, потреби да две конфронтиране заједнице у граничној зони што више војно оснаже и демонстрирају своју моћ, започела је масовна набавка у то време најбољег оружја из грчког света (копаља, ножева, мачева, шлемова, кнемида) и од Скита (врхова стрела, бојних и парадних кола), али и скупочених предмета од племенитих метала, бронзе, стакла, ћилибара и кости са различитих страна (грчког света, Етрурије, Египта, а можда и Феникије). То доказује нагло повећану „куповну“ моћ водећих друштвених слојева тих заједница, првенствено војног и теократског staleжа, одговорних за одбрану територије и етнокултурног и духовног идентитета.⁴⁵

Да се ти контакти са цивилизованим светом нису сводили само на трговину, већ да су били знатно комплекснији, потврђују и утицаји у сфери култа, на шта указује изглед храмова у Атеници и Мрчајевцима, који имају грчке, односно медитеранске узоре.⁴⁶ Очигледно је да су трибалске и аутаријатске заједнице дуж заједничке границе биле у високом степену прожете културом медитеранског света, у време које одговара последњим деценијама архајског периода Грчке. Истовремено су одржаване интензивне везе и са Скитима - како то доказује њихово оружје, кола и украсни предмети пронађени у том крају - након неуспешног рата који је Персија преузела против овог моћног народа. Ако се све ово има у виду није чудно што је први, индиректни помен Трибала („трибалска равница“) у писаним изворима, који датира с краја VI века пре н.е. везан за Поморавље.⁴⁷

⁴³ М. Ђукнић - Б. Јовановић, *ibid.*, 35-50, 56-59.

⁴⁴ А. Palavestra, *Praistorijski ćilibar na centralnom i zapadnom Balkanu*, Beograd 1993, 278, 281-284.

⁴⁵ Вид. нп. 39.

⁴⁶ Вид. нп. 31.

⁴⁷ Сматра се да је Херодот преузео податке о водама Истраса из друге књиге описа земље (Γεος περιόδος) логографа Хекатеја из Милета, који је био у служби персијског двора у време Дарија (525 - 485): Jacoby, RE Suppl. II, 432

Током V века пре н.е. ова област и већина других делова Поморавља губе примат у развоју у односу на друга трибалска и аутаријатска подручја; путеви у горњем делу басена Западне Мораве који су у претходном раздобљу толико допринели развоју Трибала и Аутаријата, престали су да се користе. Водеће трибалске области у IV веку пре н.е. постају оне које су најближе Пеонији и Македонији (горњи део басена Јужне Мораве, кумановска и скопска котлина) и најмоћнијим трачким народима (Одризима) и Скитима - област између Искера и Тимока.⁴⁸ Оваква ситуација на територији Трибала показује колико је њихов развој зависио од контакта са водећим варварским заједницама и, поготово, грчким светом. Аутаријати су покушали да превазиђу своју изолацију и стагнацију у развоју, проузроковану гашењем комуникација са цивилизованим светом, на тај начин што су се преселили на територију са које се могли да се повежу са развијеним заједницама, пред крај IV века пре н.е. Басени Западне и Велике Мораве, које је у претходним вековима одликовао изузетно висок културни ниво, уочи продора Келта пружају слику ретко насељеног и слабо развијеног подручја. Свакако да је овакво стање олакшало кретање Келта кроз Балканско полуострво и њихово насељавање у српском Подунављу и басену Велике Мораве у III веку пре н.е.

⁴⁸ М. Стојић, Гвоздено доба у лесковачкој и врањској котлини, *Девеиј векова Врања*, Материјали научног симпозијума посвећеног јубилеју града Врања, Врање, 1993/1994, 14.

THE POTTERY FROM THE IRON AGE SETTLEMENTS
IN THE UŽICE AREA - TOWARDS THE SOLUTION OF ETHNIC
QUESTIONS IN THE CENTRAL PART OF WESTERN SERBIA

Summary

From the pottery unearthed in the Iron Age settlements - which all are of hillfort type - it may be inferred that the central part of western Serbia made part of the proto-Triballian or early Triballian territory from the 13th-12th centuries to the end of the 8th century BC. Indicative of that is the fact that all the proto-Triballian settlements in the region are also of hillfort type, which makes a significant difference from the concurrent, mostly plain-type settlements, in other parts of the proto-Triballian territory. It is obvious that all factors conditioning the building of hillfort settlements were manifest in the region from the very beginning of the proto-Triballian period, first of all the hostile attitude of an alien ethno-cultural community, in this case of a population whose culture is very similar to that of the Glasinac plateau. The development of settlements in the westernmost part of the region was interrupted by the end of the proto-Triballian period, most likely in the 9th century BC, and of those in the east - in the course the early Triballian period, in the late 8th or early 7th century BC, which indicates that the Triballi were gradually yielding up their westernmost domain to a population invading from the west. The further ethnic and cultural development of the region was included into that of the Glasinac culture, the protagonists of which are likely to have been the Autariatae. The spread of the Glasinac culture protagonists into the central part of western Serbia resulted in the adequate response by the Triballi: observable in the topography of settlements (hillforts) in the proto-Triballian period, the reaction culminated in the early Triballian period in the building of defence systems, based upon a specific grouping of hillforts. It is possible that it was this incursion of the Illyrians into a part of the Morava basin, or a sign of some other danger, that precipitated the building of defence systems in the early Triballian territory, such as discovered in the Morava basin, on Fruška gora or Titel plateau. By conquering the upper Western Morava basin (upstream from the Ovčar-Kablar Gorge) the Illyrians reached the most important central Balkan communication branching out into all the directions - the Morava basin. In the 6th century, two routes crossed in the borderland between the two peoples: the one (most likely, the Ibar basin) that connected this region, deep in the interior of the Balkan Peninsula, with the Greek world and the Mediterranean, and the road a section of which followed the Western Morava valley. Amber routes from the Adriatic and Ionian Seas were also passing through this part of the Morava basin. Owing to these communications roads and, undoubtedly, due to the need of both the borderland communities to build up their military potentials and demonstrate their power, a mass purchase began of the best weapons of the period either from the Greek world (spears, knives, swords, helmets, knemidae) or from the Scythians (arrowheads, war and parade chariots), but also of luxury objects made of precious metals, bronze, glass, amber and bone from various sources (Greek world, Etruria, Egypt, perhaps Phoenicia). The tremendous acquisition is indica-

tive of the abruptly increased “purchasing” power of the leading social strata, first of all of the military and theocratic classes, responsible for the defence both of the territory and of the ethno-cultural and spiritual identity of their respective communities.

That the contacts with the civilized world were not limited to trade, but were considerably more complex, is confirmed by the realm of cult, as suggested by the appearance of the sanctuaries at Atenica and Mrčajevci, shaped after Greek or Mediterranean models. The Triballian and Autariataean communities in the border zone were under a considerable influence of the Mediterranean culture, at the period corresponding to the last decades of Archaic Greece. Intensive contacts with the Scythians were also maintained, as evidenced by the weapons, chariots and decorative objects discovered in the area - after the unsuccessful war that Persia had waged against this powerful people. In the light of all those facts, it comes as no wonder that the first, indirect mention of the Triballi („Triballian plain“) in the written sources, dating from the late 6th century BC, refers to the Morava basin.

In the course of the 5th century BC, the region under consideration and most of the Morava basin lost out their precedence to other Triballian and Autariataean regions; the roads in the upper part of the Western Morava basin, which in the previous period had given such an impetus to the development of the Triballi and Autariatae, fell out of use. In the 4th century BC the precedence was taken by the Triballian regions closest to Paeonia and Macedonia (upper Southern Morava basin, the ravines of Kumanovo and Skopje), and to the most powerful Thracian peoples (Odrysians) and the Scythians - the region between the Isker and Timok rivers. Such a situation in the Triballian territory shows to what extent their development depended on the contacts with the leading barbarian communities and, most of all, with the Greek world.